

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2023

A kutató neve Dr. Szücs László Gergely	
A kutatás témája: Heller Ágnes és Leszek Kołakowski levelezése, a Budapesti Iskola lengyel kapcsolatai	
A kutatás helyszíne: Varsó	
ország, város	Lengyelország
intézmény(ek)	Lengyel Tudományos Akadémia, Filozófiai és Szociológiai Intézet Lengyel Nemzeti Könyvtár (Biblioteka Narodowa, Warszawa)
A kutatás ideje: 2023. július 1. – 2023. augusztus 31.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
(1) Leszek Kołakowski lengyel filozófus levelezése, különös tekintettel Heller Ágnessel és Fehér Ferencsel folytatott levelezésére, más magyar filozófusokkal, értelmiségiekkel folytatott levelezésére, magyar szempontból releváns leveleire. (2) Leszek Kołakowski magyar szempontból releváns (Lukács Györgyöt, a Budapesti Iskolát, más magyar szerzőket vagy Kelet-közép Európai sorskérdéseket, lengyel-magyar kérdést érintő) kéziratai. (3) A Lengyel Írószövetség főigazgatóságának, és a lengyel írószövetség néhány fontos tagjának (Jan Maria Gisges, Mieczysław Jastrun, Flora Bienkowska) magyar szempontból releváns levelezése. (4) Wiktor Woroszyński magyar és Budapesti Iskola vonatkozású dokumentumai.	
A kutatás módszere: Kutatásom tágabb kontextusa a Budapesti Iskola történetének rekonstrukciója. Kutatásomban történeti szociológiai és eszmetörténeti módszerek ötvözésére törekszem. Varsó kutatásom fókuszában lengyel és magyar értelmiségieknek a témát érintő levelezése állt, e levelek elemzésénél egyidejűleg rekonstruálom ezeknek az értelmiségieknek személyes élettörténetét, kutatási intézményeik történetét, térképezem fel kapcsolathálójukat. Egyúttal a történeti kontextusra tekintettel, dinamikus modellben vizsgálom e szerzők egymás gyakorolt hatását, filozófiai nézőpontjuk változásait.	
Kutatási Beszámoló Heller Ágnes és Leszek Kołakowski levelezése,	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

a Budapesti Iskola lengyel kapcsolatai

Az elmúlt időszakban Budapest Főváros Levéltárába kerültek Heller Ágnes filozófus hagyatéka és más a „Budapesti Iskola” szerzőihez kötődő iratok. E gyűjtemény fontos részét képezik Leszek Kołakowski Heller Ágnesnek 1956 után írt levelei, amelyben a világhírű lengyel filozófus személyes dolgok mellett filozófiáról, a lengyel-magyar értelmiség kapcsolatáról, az 1956 utáni tapasztalatairól értekezik. Levéltári-kézirattári kutatásom céljai a következők voltak: (1) e levelezés „másik felének”, Heller Ágnes leveleinek felkutatása. (2) Azzal a feltételezéssel élve, hogy Kołakowski sajátos közvetítő szerepet játszott a Budapesti Iskola nevű filozófus kör és a lengyel értelmiség között: a Budapesti Iskola lengyel kapcsolatainak fő forrásainak felkutatása. (3) Heller Ágnes a visszaemlékezéseiben utal rá, hogy 1956-ban a forradalom után Lengyelországban jár, és értelmiségi körökben (valószínűleg inkább informális) előadást tartott az 1956-os forradalom tanulságairól. Harmadik fő célom tehát e lengyel-magyar diszkusszió vagy előadás nyomainak, forrásainak felkutatása volt.

A kutatásom helyszíne a varsói Nemzeti Könyvtár (Biblioteka Narodowa) kéziratára volt. A kutatás első két része maradéktalanul teljesült, ráadásul igen fontos, eddig publikálatlan dokumentumokat találtam mind a Budapesti Iskola, mind a lengyel filozófus nemzetközi diskurzusairól. Megtaláltam Heller Ágnes és férje, Fehér Ferenc Kołakowskinak írt leveleit, 30 db. rendszerint több oldalas levelet. Átnéztem Kołakowski teljes levelezését, és minden magyar vonatkozású levélről fényképet és jegyzéket készítettem. Az anyag ebből a szempontból igen gazdag volt: Kołakowskinak 23 magyar származású levelezőpartnere volt. Mellettük (a Klebelsberg ösztöndíj szellemiségének megfelelően) a jegyzékbe került minden olyan levelezőpartnerrel folytatott levelezés, akivel a lengyel szerző magyar vonatkozású kérdést érintett. E témák rendszerint: magyar szerzők, filozófusok életműve, és a róluk szóló diskurzus: Lukács György és tanítványai, Lakatos Imre tudományfilozófus munkássága, filozófiai viták Magyarországon és Lengyelországban, a marxista gondolkodás és annak kudarca a szovjet befolyási övezetben, az 1956-os forradalom megítélése, a Közép-kelet európai régió története és jelene, lengyel és magyar emigrációs tapasztalatok, ellenállási mozgalmak, rendszerváltások Kelet-Európában, lengyel-magyar tudományos együttműködések dokumentációja. Így összesen 56 levelezőpartnerrel folytatott levelezést fotóztam le és rögzítettem a jegyzékben. Áttekintettem Kołakowski kéziratait és jegyzetapparátusát is, a magyar témát érintő kéziratokról (így a Közép-Kelet Európai, lengyel és magyar társadalomfejlődésről, Lukács Györgyről, Krassó Györgyről) fényképet készítettem és jegyzékben rögzítettem.

A Kołakowski levelezés áttanulmányozásából kiderült, hogy Heller Ágnesnek és Heller-Fehér filozófus házaspárnak több meghatározó lengyel kapcsolata is volt. 1956-ot illetően igen fontos kiemelni Wiktor Woroszyński-nek, a lengyel írószövetség tagjának nevét, aki 1956-ban a forradalom idején Magyarországon tudósító volt, és ebben az időszakban kapcsolatot ápolt Heller Ágnessel és Márkus Györggyel. Erről tanúskodik Woroszyński „Magyar Napló” (Dziennik węgierski) című, Magyarországon szamizdatban is megjelent a forradalom idején íródott naplója/jegyzetfüzete, melyben a szerző Heller Ágnessel, mint a forradalmi mozgalom résztvevőjével való találkozása is fontos szerepet kap. A kutatás során áttekintettem Woroszyński teljes hagyatékát, e kapcsolat után kutatva. Megtaláltam a Magyar Napló több kézirat-verzióját, találtam hozzá készült jegyzeteket, róla szóló nemzetközi levelezést, publikációt és a rendszerváltás idejéhez közeledve több előadás jegyzetét. Az áttekintés során azonban kiderült, hogy Woroszyński Hellerékkal való kapcsolata kizárólag 1956-ra és az azt követő évre korlátozódott, és Woroszyński a következő évtizedekben magyar részről sokkal inkább a keresztény és népi értelmiséggel, a rendszerváltás idején a Magyar Demokrata Fórum prominenseivel tartott kapcsolatot.

Woroszylski hagyatékát áttekintve minden magyar vonatkozású anyagáról (ügymint: A Magyar Napló kéziratvariánsai, a hozzá tartozó dokumentáció, magyar nyelvű publikációk kivonatai) fényképet, az ezeket tartalmazó fondokról jegyzéket készítettem.

Lengyel kollégákkal (Waldemar Bulira, Lublini Egyetem, Andrzej Gniazdowski és Rafal Smoczynski, Lengyel Tudományos Akadémia, Henryk Citko, Lengyel Nemzeti Könyvtár) történő konzultáció során fény derült még két fontos lengyel kapcsolatra. A Heller-Fehér házaspár emigrációs éveit során baráti kapcsolatot ápoltak Andrzej Walicki filozófussal. Erről szóló levéltári dokumentumot kerestem, de varsói közgyűjteményekben nem találtam. A kapcsolatról beszéltem viszont Walicki özvegyével, aki felhívta a figyelmemet a lengyel filozófus könyv formájában nemrég megjelent memoárjára, valamint Fehér és Walicki néhány lengyelül már publikált levelére (Andrzej Walicki: *Idee I Ludzie*, Próba autobiografii, Warszawa, 2020.)

Az 1956-ban Heller Ágnes lengyel utazására több utalást is találtam Heller és Kołakowski levelezésében. A feltételezésem az volt, hogy ez ekkor lejátszott találkozó vagy teljesen informális volt, vagy Kołakowski vagy Woroszylski közvetítésével a Lengyel Írószövetség keretein belül zajlott. Kołakowski és Woroszylski hagyatékában nem találtam az előadás vagy a találkozó tartalmára vonatkozó dokumentumot. A Nemzeti Könyvtárban megtalálhatóak voltak a Lengyel Írószövetség igazgatóságának dokumentumai, és a lengyel írószövetség több prominensének (Mieczysław Jastrun, Jan Maria Gisges, Flora Bienkowska) személyes és az írószövetségbeli találkozásokról szóló dokumentumai. Ezek között több igen érdekes, az 1956-os forradalom értékeléséről szóló dokumentumot, jegyzetet, naplóbejegyzést találtam, amelyekről fényképet készítettem, és jegyzékbe vettem. Heller 1956-os beszámolójának nyomára azonban nem akadtam, vélhetően igen szűk körben zajlott. (Konzulensem az Angliában, Leedsben található Zygmund Bauman Gyűjteményhez irányítottak, ahol további lengyel-magyar tárgyú Heller levelet őriznek.)

Témám szempontjából a kutatás magját Heller és Kołakowski levélváltása képezte. A levélváltás tanulmányozása a közeljövőben izgalmas és rendkívüli körtekintést kívánó feladat: egyszerre van szükség a történeti forráskutatás módszereire és az esztétikai kontextus ismeretére. Az 1950-es 60-as években sok közös vonást találhatunk Heller és Kołakowski gondolkodásában: két marxista szerzőről van szó, akik azonban kritikával illetik a fennálló rendszert, és az '56-os forradalom idején lelkesednek az eseményekért. 1956 után mindkettejükre az elhallgattatás éveit várják, levelezésük igen gazdagon számol be a perifériára szorítottság tapasztalatairól, kollégáik árulásáról, az asztalfióknak írt munkákról. Úgy tűnik, hogy mindkét szerző esetében döntőek az 1956-os forradalom tapasztalatai: az események menetéről nem mindig alkotnak helytálló interpretációt. Ugyanakkor érdekes azt tanulmányozni, ahogyan az események szervesen beépülnek gondolkodásukba: kérdésük eredetileg arra vonatkozik, hogyan lehet megragadni a történelem mélyén rejlő szükségszerűséget, és e történeti szükségszerűség tudatában mégis hogyan ragadhatják meg magukat szabadságra képes lényként. 1956 és az utána következő megtorlás tapasztalata éles ellentmondásban áll a történelemfilozófiai fejtegetésükkel, ezeket a tapasztalatokat gyakran eltérően fogalmazzák meg. Kołakowski inkább azt a problémát tematizálja, hogy egyre inkább úgy tűnik: nincsen történelmi szükségszerűség, minden csak véletlenül történik, és az ember ezeknek a véletleneknek az áldozata. Heller Ágnes gondolkodásában viszont éppen valamilyen szükségszerűség totális uralma, az attól való menekülés lehetetlensége jelenik meg alapmotívumként. Elemzést érdemel a két szerző későbbi leveleiben az emigrációs tapasztalatok összevetése és annak tanulmányozása, hogy e tapasztalat hogyan szűrődött át társadalomfilozófiai nézeteikbe. Az 1968-ban emigráló Kołakowski esetében egy olyan szerzőt látunk, aki gyorsan ábrándul ki a marxizmusból: '68 utáni nézetei antimarxisták. Heller gondolkodását az emigráció éveiben a marxista gondolkör kitágításának, átalakításának problémája határozza meg. A

közeljövőben e különbségek pontosabb analizisére törekszem, és annak bemutatására, hogy e nézőpontok egymásnak feszülése hogyan határozta meg a két szerzőnek az emigrációról, a nyugati és keleti társadalmak viszonyáról szóló dialógusának dinamikáját.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

Kutatásom eredményeit két a témáról szóló (egy hazai és egy nemzetközi kötetben publikálandó) tanulmányban kívánom publikálni a következő évben.

A következő évben legalább három nagyobb előadást tervezek a kutatás témájában: ebből kettőt nemzetközi (a Lengyel Tudományos Akadémia, és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat által szervezett) konferenciákon, és legalább egyet magyar közegben (pl az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat vagy Budapest Főváros Levéltára által rendezett konferencián).

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

Kutatásom helyszíne a Biblioteka Narodowa kéziratára volt, ahol nagyon segítőkész, kutatóbarát munkatársakkal találkoztam, mindenhez időben hozzájutottam, amihez szerettem volna. A kommunikációt és a kutatást nehezíti, hogy a könyvtár ügyfélszolgálatán gyakran találkoztam csak lengyelül kommunikáló munkatársakkal.

Kelt: 2023. november 23.

Dr. Szücs László Gergely sk.

kutató aláírása